

УДК 82-312.1

ФІЛОСОФСЬКІ МАРКЕРИ БУТТЯ В РОМАНІ МЮРІЕЛЬ БАРБЕРІ „ЕЛЕГАНТНА ЇЖАЧИХА”

Тетяна Володимирівна Бовсунівська

tetyanabov@gmail.com

Доктор філологічних наук, професор

Кафедра зарубіжної літератури

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бульвар Шевченка, 14, 01001, м. Київ, Україна

Анотація. Йдеться про особливості конструювання філософського роману у творчості Мюріель Барбері. Розглядаються та співвідносяться з текстом провідні риси філософського роману від Просвітництва до постпостмодернізму. Наводяться провідні філософські альянзи, опозиції, імітації розмислів у романі „Елегантна їжачиха” Барбері. Осмислюється термін Е. Шевякової „міжжанрова романна поліформа”, відтворений філософський контекст письменниці, її симпатії та антипатії щодо різних філософських систем та постатей. Наголошено на ідеологічній протиставності роману постмодерністській картині світу.

Ключові слова: жанр, філософський роман, філософські альянзи, функції маркерів, „міжжанрова романна поліформа”, опозиція, постпостмодернізм, модифікація.

Функцію маркерів у філософському романі виконують зазвичай: 1) конкретні номінації (імена філософів і назви філософських систем); 2) пряме і приховане цитування філософських праць; 3) вживання відповідної філософської термінології, що відсилає до певних філософських систем; 4) авторські примітки всередині тексту (цим прийомом активно користувалися Руссо і маркіз де Сад); 5) альянзи [5; 6; 8; 12]. Філософські маркери в романах М. Барбері витримано цілком у дусі класичної традиції, проте інновації інтерпретаційного типу й художнє обрамлення ідей видозмінюють їх до невпізнанності.

М. Барбері намагається пронести через весь роман ідею філософічності кожної живої істоти на землі, вона повністю знищує міф, що філософія твориться філософами, філософськими школами, в академічній тиші. Письменниця демонструє народження філософії в умовах життя консерваторки, дівчинки-підлітка Паломі, прибиральниці Манюели та ін. Філософічність є звичним станом

всього роду людського – так можна визначити провідну думку М. Барбері. Вчені привласнили собі сферу філософії без видимих підстав для такого монополізму. Здавалось би, пересічна жінка, якою мусить бути консьєржка, Мішель Рене відразу розставляє акценти щодо різних об'єктів культури таким чином, що соціальний принцип використання мистецтва стає оприявленим.

Для роману взагалі характерна **гра статусами**. Консьєржка виявляється філософом, а доктор філологічних наук – лише вмістилищем принципів декоруму; 12-літня Палома знатна опанувати складними процесами розвитку суспільства, а повнолітня Коломба – тільки речовинним світом на рівні побутового облаштування. Статус, класова належність, майнова градація у романі узгоджені з Марксом та демонструють природний спосіб первісного угруповання в соціумі.

Роман має численні **філософські алюзії**, які часто вводяться з метою очуднення та іронії, як-от: „Віолетта Грел'є, звичайно ж, не читала Маркса з тої причини, що він ніколи не фігурував у жодному списку засобів чищення столового срібла” [2, с. 44]. Або такого плану алюзія: “Феноменологія вислизає від мене, а це нестерпно” [2, с. 50]. Алюзії до літературних постатей та творів вжиті з метою ілюстративного матеріалу щодо зображуваної автором нової свідомості. А в ньому-таки наведена нова свідомість, синтезована з Маркса й Вірільо, Гуссерля й Одзу, Канта й Сіорана.

Світ філософії буття у романі представлений за традиційним для цього жанру **принципом розгортання дилем, опозицій**. У романі М. Барбері „Елегантна їжачиха” опозиційні категорії виникають завдяки зіштовхуванню марсизму, кантіанства, феноменології, психоаналізу, якими так зачитується Мішель [9], з більш сучасними ідеями Шеффера, Вірільо, Гудмена та ін. Зокрема, Ж.-М. Шеффер наголошував на „глибинній єдності всього живого” [14] на планеті та всіляко пропагував соціобіологічну теорію ентомолога О. Е. Уїлсона. Концептуальна суголосність Барбері цим ідеям свідчить про її спроби знищити саму суть опозиційності тваринне / людське, на що вказувала Т. Мейзерська [9].

У романі чітко проступає опозиція **дорослий світ / світ дитинства**. Причому світ дитинства постає як світ думки, натомість дорослий світ продукує лише нищення філософом та розмислів, це світ цензури мислення, його загаданості, визначеності, а отже, у дорослому світі немає мислення взагалі, оскільки він загальмований принципами соціального та професійного саморегулювання

особистості. Повстаючи проти брехливості світу дорослих, Палома складає план суїциду. М. Барбері відповідає на складне питання сучасності – **дитячий суїцид**, запевняючи, що його мотивація лежить у самому дорослому світі, і не варто питати дитину про причину спроб самогубства, бо вони закладаються усвідомленням несправедливості. Звідси опозиція світ дитинства / дорослий світ дублюється опозицією **дитячий суїцид / доросле ганебне життя**.

Філософські **маркери буття** пронизують текст. Зокрема, особливим маркером виступає **краса**. Феноменологія краси у М. Барбері – це спротив здичавілим традиціям, тому краса зазвичай існує в опозиції до схоластики, до беззмістовності, але не до потворності, як то було традиційно в класичній естетиці, оскільки потворне у Барбері еволюціонує у бік краси, становить певний період розвитку краси.

Роман містить як істинні філософські розмисли, хай часто іронічні, так і удавані, тобто **імітації розмислів**. До числа імітативних належить дослідження Коломби Жосс. Тож опозиція **істинна флософія / імітація філософії** також присутня.

Опозиція **смерть / вічність** у романі деталізується через „комеді фантом” – смерть та вічність мистецтва Одзу. Сюди залучена концепція руху без переміщення, беззмістовного шарпання, коли „вічність вислизає від нас” [2, с. 99]. Темпоральність як психологічний час, що протікає індивідуально для кожного – теорія Анрі Бергсона – доповнюється Мюріель Барбері услід за Шеффером теорією руху без переміщень, який також детермінований індивідуальним психологічним сприйняттям. „Одзу є генієм, який рятує мене від біологічного існування” [2, с. 101]. Вічність відкривається там, де людина здатна позбутися цього індивідуального психологічного сприйняття руху та часу.

За суто структурними ознаками роман Мюріель Барбері являє собою те, що Е. Шевякова назвала **міжжанровою романною поліформою** [13, с. 12–16]. Зокрема, Е. Шевякова зауважувала: „Міжжанрові романні поліформи – характерна риса часу. Але не позажанрова, як вважають деякі дослідники, а саме міжжанрова, бо і „роман-крик” Мішеля Батая, і „роман-поема” Луї Арагона, і „роман-щоденник” Маргеріт Дюрас, і „зондувальні”, пройняті духом несерйозності, „французькі романи-медитації” Мілана Кундери втілюють у розмаїтті своїх модифікацій різнорівневі діалогічні зв’язки з читачем і всередині романної жанрової системи. Кожен з цих романів – це взаємонеподільне „становлення” за єдністю філософської оповіді про глибини свідомості і

підсвідомості, притчі, колажу спогадів, нової сповідальності, імпровізаційного роману-рефлексії” [13, с. 14]. Жанрова модифікація М. Барбері також базується на своєрідному міжжанровому колажі, коли в текст поступово вводяться то уривки з філософських трактатів, то політичні гасла, то салонна бесіда, то щоденник, то листи, то медитація. Все багатство залучених авторкою форм обернене до розкриття одвічної дилеми людського вибору між тварним і божественним, між добром і злом. Поринаючи в аналіз філософських систем, М. Барбері конструює світ і сенс буття серед розмаїття можливостей.

Іншу групу філософських маркерів роману можна відновити по ледь помітним текстовим вказівкам та за контекстом. **М. Барбері й філософський контекст** співіснують як гаслова вербалізована форма (марксизм, гуссерліанство, кантіанство) й життєва позиція консьєржки, яка не стільки висловлена, скільки відчутна, тобто висловлюється через невербалізовану семантизацію – жест, мовчання, паралелізм. 1) Барбері не цікавлять постмодерні філософи. 2) В системі сучасної філософської думки Франції місце М. Барбері можна визначити як послідовне розгортання ідей Н. Гудмена [4], Ж.-М. Шеффера [14], а саме: синкретичне розуміння філософії й мистецтва як цілісності процесу пізнання. Наприклад, дослідження проблематики символу в концепції Н. Гудмена [4] відкриває нові можливості аналітичної філософії: єдиний принцип опису, де мистецтво і наука рівною мірою інтегровані в загальну модель пізнання. В теорії Е. Кассіра духовне освоєння світу також розглядається як символізація. Класифікація ж символічних систем, запропонована **Нельсоном Гудменом**, визначає нові шляхи розвитку семіотики мистецтва, що мало вплив на європейську, насамперед французьку, філософію мистецтва. Такі дослідники, як П. Рікер, Ж. Женетт, Ж.-М. Шеффер, Ж. Морізо, Ж. П. Кометті, Р. Пуїве, поширили поняття символу, символізації і символічних систем Н. Гудмена на сферу розуміння метафори, естетичного, онтології творів мистецтва. М. Барбері представила її художню проекцію: у Нельсона Гудмена є концепція „альтернативного опису руху”, у нього є теорія парафрази – цитування, – якою користувалася письменниця, тощо. З іншого боку, творчість письменниці демонструє вплив ідей того ж таки Ж.-М. Шеффера, який у книзі „Кінець людської винятковості” наголосив на ідеї „тваринності людства” та на залежності людського розуму від засвоєного знання (він називав це потребою „вирватися з клітки cogito”) [14, с. 54–115].

Крім того, М. Барбері була цілком у курсі дискусій з різних проблем філософії влади у Франції кінця ХХ століття, в яку були втягнені Л. Феррі, М. Гоше, П. Манен та суть якої полягала в обґрунтуванні „відчуження” та описі соціального універсуму в категоріях науки [1; 7; 11]. Часте цитування та навіювання К. Маркса у романі М. Барбері водночас символізує повернення до витоків соціології та філософії влади як і прагнення наголосити на тому, що висловлені Марксом ідеї так і не були спростовані часом. Тобто, як бачимо, письменниця **не спирається на постулати постмодерністських філософів**, синтезуючи власну художньо-філософську картину світу на джерелах, які з постмодерністськими ніколи не асоціювалися. У цьому вочевидь проглядає закономірність її світогляду. Так, якщо для Ж.-Ф. Ліотара полем, що поєднує феномени сучасної культури, став „постмодерн”, то для Ж. Бодріяра це було „суспільство споживання”, для Г.-Е. Дебора – „суспільство спектаклю”, для Ж. Рансьєра – „естетичний режим мистецтва”, а для М. Барбері – „індивідуальний досвід краси”.

Для створення такого „індивідуального досвіду краси” М. Барбері цілком могла спиратися на **філософію зникнення** (яскравий зразок такого мислення створив свого часу Жорж Перек у романі „Зникнення”). Філософія зникнення ґрунтовно осмислена французьким філософом П. Вірільо в праці „Естетика зникнення” (1989 р.) [3], де і маркуються симптоми чуттєвості людини ХХ століття. Потім ця ідея з’являється в працях Ж.-Л. Деотта як антитеза „естетичному режиму мистецтва” Рансьєра для аналізу чуттєвості в умовах політики тоталітарних режимів. М. Барбері ж обертає філософію зникнення до конкретної людини – Рене Мішель, – яка зникає не фізично, а духовно для мешканців будинку, де працює, оскільки приховує від них свою справжню суть. Зникнення незворотне, вона ніколи не зможе повернутися, це свого роду симуляція зникнення референтної реальності в комірчині консьєржки. Функцію тоталітарного середовища в даному разі виконують мешканці будинку. Звичайно, відчутний і вплив філософії персоналізму Е. Мунье, і тайярдизму.

Помітний також вплив ідей Еміля Сіорана, зокрема його книги „Спокуса існуванням” [10]. Барбері, як він, шанує російських класиків Толстого й Достоевського, поділяє вона і його ідею про вмираючу цивілізацію та занепад в освіті, що загубила власну практичну мету. Вплив Сіорана, наприклад, проглядає в тих фрагментах, де йдеться про рух в щоденнику Паломі, а також в уривку, сповненому міркувань про феноменологію.

М. Барбері добре поєднана в проблемах французької філософії, проте вона тяжіє до поринання у філософію японську, яка у романі „Елегантність їжачихи” представлена не через систему опозицій, а як альтернативний світ. Ідеологемний каркас роману – це складна система гармонізуючих ідей, синкретизована на основі всього філософського досвіду письменниці, де японський смисловий комплекс ідеалізується.

Творчість М. Барбері – це презентація філософії ХХІ століття. Романи М. Барбері з’являються у ситуації деградації постмодерністської естетики (викликаній переважно еkleктизмом), критика історії філософії якою так і не була завершена, як і не було створено альтернативної системи пізнання щодо класичної. Одержуючи у спадок цю незавершену дискусію постмодерністів із філософськими системами їхніх попередників [1; 7; 11], наприклад, критику Гуссерля у Дерріда, Барбері відштовхується від зворотного і прагне почати все спочатку. Вона створює можливість для маргінесу піднятися до рівня деміургів, дає слово жінці, яка самотужки здобула освіту і „не пошкоджена” класичним вихованням, – консьєржці.

1. Андреев Л. Г. Чем же закончилась история второго тысячелетия (Художественный синтез и постмодернизм) / Л. Г. Андреев // Зарубежная литература второго тысячелетия: 1000–2000. – М. : Высш. шк., 2001. – С. 292–334.
2. Барбері М. Елегантна їжачиха / Мюріель Барбері ; [пер. з франц.]. – К. : Нора-друк, 2010. – 304 с.
3. Вирильо П. Машина зрення / Поль Вирильо. – СПб. : Наука, 2004. – 139 с.
4. Гудмен Н. Факт, фантазия и предсказание. Способы создания миров / Нельсон Гудмен. – М. : Идея-Пресс, Логос, Праксис, 2001. – 316 с.
5. Забабурова Н. В. Французский философский роман XVIII века: самосознание жанра / Н. В. Забабурова // XVIII век: литература в контексте культуры. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 94–104.
6. Забабурова Н. В. Влияние науки и философии на литературу / Н. В. Забабурова. – Ростов н/Д. : Изд-во РГУ, 1987. – 142 с.
7. Зенкин С. Зарницы постмодернизма / С. Зенкин // Иностранная литература. – 2002. – № 2. – С. 276–280.
8. Луков Вл. А. Нравственные искания французских писателей и русское влияние / Вл. А. Луков, В. П. Трыков // Научные труды Московского педагогического государственного университета имени В. И. Ленина. Серия: Гуманитарные науки. Ч. 1 / [отв. ред. Вл. А. Луков]. – М. : Прометей, 1994. – С. 74.

9. *Мейзерська Т. С.* Способи художньої реалізації конфлікту тваринного і людського у романі Мюріель Барбері „Елегантна їжачиха” / Т. С. Мейзерська // Топос тварини як антропологічне дзеркало . зб. наук. праць „Сучасні літературознавчі студії”. Вип. 8. – К. : КЛНУ, 2011. – С. 498–509.
10. *Сиоран Э.* Искушение существованием / Эмиль Сиоран ; [пер. с фр., предисл. В. А. Никитина, редак., примеч. И. С. Вдовиной]. – М. : Республика; Палимпсест, 2003. – 431 с. – (Мыслители XX века).
11. *Сокал А.* Интеллектуальные уловки. Критика философии постмодерна / А. Сокал, Ж. Брикмон ; [пер. с англ. Анны Костиковой и Дмитрия Кралечкина, предисловие С. П. Капицы]. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2002. – 248 с.
12. *Трыков В. П.* Ромен Роллан и традиции художественного философствования в западноевропейской литературе конца XIX — начала XX вв. / В. П. Трыков // Пуришевские чтения . тезисы докладов Всесоюзной научной конференции, 10–11 апреля 1989 г. – М., 1990. – С. 32–33.
13. *Шевякова Э. Н.* Поэтика современной французской прозы / Э. Н. Шевякова. – М. : МНУП, 2002. – 226 с.
14. *Шеффер Ж.-М.* Конец человеческой исключительности / Жан-Мари Шеффер ; [пер. С. Н. Зенкина]. – М. : НЛО, 2010. – 388 с.

ФИЛОСОФСКИЕ МАРКЕРЫ БЫТИЯ В РОМАНЕ МЮРИЕЛЬ БАРБЕРИ „ЭЛЕГАНТНОСТЬ ЕЖИКА”

Татьяна Владимировна Бовсуновская

tetyanabov@gmail.com

Доктор филологических наук, профессор

Кафедра зарубежной литературы

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Бульвар Шевченко, 14, 01001, г. Киев, Украина

Аннотация. Идет речь об особенностях конструирования философского романа в творчестве Мюриэль Барбері. Рассматриваются и соотносятся с текстом ведущие черты философского романа со времен Просвещения до постпостмодернизма. Анализируются основные философские аллюзии, оппозиции, имитации размышлений в романе „Элегантность ежика” Барбері. Осмысливается термин Э. Шевяковой „межжанровая романная полиформа”, воссоздан философский контекст писательницы, ее симпатии и антипатии относительно различных философских систем и представителей. Акцентирована идеологическая противопоставленность романа Барбері постмодернистской картине мира.

Ключевые слова: жанр, философский роман, философские аллюзии, функции маркеров, „межжанровая романная полиформа”, оппозиция, постмодернизм, модификация.

PHILOSOPHICAL MARKERS OF BEING IN THE NOVEL "ELEGANT HEDGEHOG" BY MURIEL BARBERY

Tetyana Bovsunivska

tetyanabov@gmail.com

Department of Foreign Literature

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Taras Shevchenko Blvd., 14, 01601, Kyiv, Ukraine

Abstract. The article deals with the design features of philosophical novel in the creations of french writer Muriel Barbery. The plot is simple, but there is much more to this book than that. It reminds you of so many things that make life wonderful – art, literature, music, ideas and so many wonderful small things. Considered the leading features of philosophical novel since the Enlightenment and to postpostmodernism relates to text. Analyzes the main philosophical allusions (to the philosophy of Marx, Husserl, Ozu, Kant, others), opposition (adult world / world of childhood, life / death, true philosophy / philosophy imitation), simulate (children's suicide, genuine beauty, imitation thoughts) reflections in the novel “The elegance of the hedgehog” by Barbery. Details the principle of deployment of dilemmas in the novel. This novel is characterized by a game statuses: the concierge is a philosopher; a twelve year old girl intellectually superior graduate bachelor; professor can only sign the invitations. Interpreted the E. Shevyakova`s term “intergenre Novel poly form”, recreated philosophical context of the writer, her preferences and dislikes regarding various philosophies and representatives. Accentuated ideological the confrontation of Barbery`s novel with regard to postmodern worldview. The novel was adapted into a film “The Hedgehog” (“Le hérisson”) released in 2011, starring Josiane Balasko as Michel, Garance Le Guillermic as Paloma, and Togo Igawa as Kakuro Ozu.

Key words: genre, philosophical novel, philosophical allusions, function of markers, „intergenre Novel polyform”, opposition, postmodernism, modification.

References

1. Andreev L. G. Chem zhe zakonchilas' istoriia vtorogo tysiacheletia (Khudozhestvennyi sintez i postmodernizm) [What is the history of the second millennium ended (artistic synthesis and postmodernism)]. In: *Zarubezhnaia literatura vtorogo tysiacheletia: 1000–2000* [Foreign Literature of the second millennium: 1000-2000]. Moscow, 2001, pp. 292–334. (in Russian).
2. Barbery M. *Elehantna izhachykha* [The Elegance of the Hedgehog]. Kyiv, 2010, 304 p. (in Ukrainian).
3. Virilio P. *Mashina zreniia* [Machine vision]. Saint Petersburg, 2004. 139 p. (in Russian).
4. Goodman N. *Fakt, fantaziia i predskazanie. Sposoby sozdaniia mirov* [Fact, fantasy and prediction. Ways to create worlds]. Moscow, 2001, 316 p. (in Russian).
5. Zababurova N. V. Frantsuzskii filosofskii roman XVIII veka: samosoznanie zhanra [French philosophical novel XVIII century: identity genre]. In: *XVIII*

- vek: literatura v kontekste kul'tury* [XVIII century: Literature in the Context of Culture]. Moscow, 1999. pp. 94–104. (in Russian).
6. Zababurova N. V. *Vliianie nauki i filosofii na literaturu* [The impact of science and philosophy to literature]. Rostov-on-Don, 1987, 142 p. (in Russian).
  7. Zenkin S. Zarnitsy postmodernizma [Stozhatry postmodernism]. *Inostrannaia literatura* [Foreign Literature], 2002, no 2, pp. 276–280. (in Russian).
  8. Lukov Vl. A., Trykov V. P. Nравstvennye iskaniiia frantsuzskikh pisatelei i russkoe vliianie [Moral quest French writers and Russian influence]. In: *Nauchnye trudy Moskovskogo pedagogicheskogo gosudarstvennogo universiteta imeni V. I. Lenina. Serii: Gumanitarnye nauki. Chast' 1* [Proceedings of the Moscow State Pedagogical University named after V. I. Lenin. Series: Humanities. Part 1. Moscow, 1994, p. 74. (in Russian).
  9. Meizers'ka T. S. Sposoby khudozhn'oï realizatsii konfliktu tvarynnoho i liuds'koho u romani Miuriel' Barberi „Elehantna ïzhachykhha”. *Suchasni literaturoznavchi studii: Topos tvaryny iak antropolohichne dzerkalo*, 2011, no. 8, pp. 498–509. (in Ukrainian).
  10. Cioran E. *Iskushenie sushchestvovaniem* [Temptation existence]. Moscow, 2003, 431 p. (in Russian).
  11. Sokal A. *Intellektual'nye ulovki. Kritika filosofii postmoderna* [Intelligent Bricmont tricks. Criticism of postmodern philosophy]. Moscow, 2002, 248 p. (in Russian).
  12. Trykov V. P. Romen Rollan i traditsii khudozhestvennogo filosofstvovaniia v zapadnoevropeiskoi literature kontsa XIX – nachala XX vv. [Romain Rolland and artistic traditions of philosophy in Western literature of the late XIX – early XX centuries]. In: *Purishevskie chteniia* [Purishevskie reading]. Abstracts of Papers of the All-Union Scientific Conference, Moscow, 1989. Moscow, 1990, pp. 32–33. (in Russian).
  13. Sheviakova E. N. *Poetika sovremennoi frantsuzskoi prozy* [Poetics of modern French prose]. Moscow, 2002, 226 p. (in Russian).
  14. Shaeffer J.-M. *Konets chelovecheskoi iskliuchitel'nosti* [End of human exceptionalism]. Moscow, 2010, 388 p. (in Russian).

Suggested citation

Bovsunivska T. Filososfs'ki markery buttia v romani Miuriel' Barberi „Elehantna ïzhachykhha” [Philosophical Markers of Being in the Novel “Elegant Hedgehog” by Muriel Barbbery]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2013, no. 87, pp. 302–310. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 19.11.2012 р.